

Balassi vitézi és szerelmi lírája

Szerző dezs

A 16. század gazdag és eleven irodalmi életének legnagyobb teljesítménye Balassi Bálint költészete. Őt tekinthetjük a magyar nyelvű irodalom első klasszikusának, világirodalmi szintű költőjének. Csak a 19. század végén találták meg a költészetének java részét megőrző úgynevezett Balassa-kódexet. Ennek tudós másolója - bevezetőjében írt szavai alapján - Balassiban elsősorban a szerelem költőjét tisztelte és értékelte. S Balassi alkalmas is volt a magyar szerelmi líra megteremtésére, hiszen az Világbíró szerelemnek nagy hatalmát érezte magán mindenkoron. A reneszánsz ember öntudatával a szerelmet az egyik legfőbb emberi értéknek tekintette. Fiatalkori udvarló költeményei és az Anna-versek még csupán a későbbi nagy költő szárnypróbálgatásai voltak, s a reneszánsz szerelmi költés minden poétára kötelező kánonja, a petrarkizmus sablonjai szerint születtek. Balassi tudós költő volta abban is megmutatkozott, hogy verseinek elég nagy része fordítás. Nem szóról szóra fordított, hanem a mintául választott mű átdolgozásával fejezte ki személyes mondanivalóját. Az írói eredetiség igényét még a reneszánsz sem ismerte. Petrarca hatása érezhető azokon az érett nagy verseken is, melyeket főleg 1588-ban írt az özvegygé lett Losonczy Annának, Júliának. A költemények ugyan nem hozták meg a várt szerelmi diadalt, Balassi viszont nagy költői tudatossággal versciklussá, magyar Daloskönyvvé szervezte verseit. Ezek a szerkesztés eredményeképpen a boldog találkozás ujjongó örömétől a lemondás teljes reménytelenségéig széles érzelmi skálán helyezkednek el, s ezzel párhuzamosan Júlia egyre elérhetetlenebb eszménnyé, az élet értelmének egyetlen jelképévé válik. A Júlia-költemények kifinomult stílusa, tökéletes ritmikája, újszerű strófaszerkezete, szimmetrikus reneszánsz kompozíciója, egy belső érzelmi fejlődésmentet tükröző összefüggésrendszere avatja sokak szerint ezt a versciklust költészetének csúcspontjává. A Balassa-kódex 38. verse egy kapualjban való váratlan - s valószínűleg utolsó - találkozásukat örökítette meg, s a következő költemény ennek egyenes folytatása; címe: HOGY JÚLIÁRA TALÁLA, ÍGY KÖSZÖNE NEKI. Az egész vers elragadtató, ujjongó bókók halmaza s az istennők magasába emelt Júlia áhítatos, himnuszos üdvözlését tartalmazza. Az első versszak boldog felkiáltás, a véletlen találkozás által kiváltott üdvözlés; az öröm erőteljes túlzása a költő értékrendjét fejezi ki: Júlia nélkül értéktelen, értelmetlen a világ. Ez után az érzelmi kitörés után következik csak a köszönés: Egészséggel! - ez a 16-17. század szokásos üdvözlési formulája. A következő négy strófa áradó metaforasora ebben a versben is a közlő nyelven megfogalmazhatatlan érzések már-már tovább nem fokozható teljességét fejezi ki. A metaforák azonosító elemeiben a lelki élet értékei (vidámság, boldogság), a reneszánsz főúri világ mozzanatai, részletei (palotám, jóillatú piros rózsám), a női test szépségei (szemüldök fekete széne) és egyéb értékek (nap fénye, élet reménye) sorakoznak egymás után. Az 5. versszak összefoglalása az előző négynek, de a fokozatos halmozás (szívem, lelkem, szerelmem) és a vallásos himnuszokból, imákból kölcsönzött üdvözlés még magasabb szintre emeli a verset, s az utolsó metafora (fejedelmem) újabb világi értékkel egészíti ki az eddigieket. A záró versszak a lovagi szerelmes lírából jól ismert helyzetet rögzíti: a szerelmes lovas és az úrnő között végtelen a távolság; Júlia is csak fölényesen, hidegen mosolyog az előtte hódoló szerelmesen. A kegyetlen, megközelíthetetlen Júlia képével zárul a vers, a következő pedig már a költő lelki gyötrelmeinek megénekelésével kezdődik. Így kapcsolódnak egymáshoz a Júlia-ciklus darabjai, így válik ez a Daloskönyv Balassi lelki-érzelmi regényévé. A Júlia ciklus első költeményeit - elsősorban inkább a címjegyzetekben - még összefűzi valamiféle epikus szál, később azonban ez megszakad, s elkezdődik a szeretett nő ostroma. Közvetlen élményelemek alig-alig találhatók már itt: a versek egymásutánja nem a kronológiát követi, hanem a tudatos szerkesztés eredménye. A legtöbb udvarló vers úgynevezett inventio poetica, Balassi szavaival versszerző találmány: tehát nem életrajzi ihletésű költészet ez, hanem tudós poézis. Könyörgések, bókók, üzenetek találhatóak e lírai alkotásokban, levelek ezek, ahogy Balassi nevezte őket, s az a céljuk, feladatuk, hogy Júliát meghódítsák. Ilyen versszerző találmány a DARVAKNAK SZÓL címjegyzetű költemény is. A vers lényege valóban humanista költői lelemény: a melegebb, jobb hazába szálló darvakkal üzen elérhetetlen távolságban levő kedvesének. A hét versszakból az első négy a madarak megszólításához kapcsolt fájdalmas önjellemzés. A darvak vonulása égő sebeket tép fel, s jelenlegi kízó állapotára döbrenti rá a versben megszólaló lírai alanyt. Azok szabadon repülhetnek fent, a magasban, s útjukat arra irányíthatják, ahol Júlia lakik. A költő, a lírai én viszont gyászban, szívében szörnyű kínt cipelve idegen országban bujdosik, mint valami számkivetett, az Édenből kiűzött menekült. Közte és Júlia között áthidalhatatlanná nőtt a szakadék, mérhetetlenné nőtt a messzeség, ez azonban nem földrajzi, hanem lelki-érzelmi távolság. Júlia otthona, lakóhelye egy másik ország, a Paradicsom, egy olyan ideálvilág, ahová sohasem érkezhetsz meg boldogságot és megnyugvást remélve a veszettül bujdosó zarándok. Örökre el van zárva előle a boldogság édenkertje. A teljes reménytelenség és kilátástalanság ellenére is őriz véghetetlen szerelmét a kitagadott szerelmes, s az 5-6. strófa az üzenetküldés motívumával s az örök szerelmet hírül adó üzenettel viszi tovább a vers gondolatmenetét: tele van ez az üzenet a gyengéd rajongás megható jókívánságaival. Talán a legszebb közülük, hogy kedvese nyomán is tavasszal teremjen rózsaszál. A záró strófa a kor szokása szerint a vers születésének körülményeit, az ihletforrást (ennek fikcióját) rögzíti. A Balassa-kódex 50. költeményének lényegét így summázza a másoló: JÚLIÁT HASONLÍTJA A SZERELEMHEZ, MELY HASONLATOSSÁGOT A JÚLIA DICSÉRETÉN KEZDI EL. Balassi ebben két Angerius-vers ötletét fejlesztette önálló műalkotássá. Az eszménnyé nemesedett Júlia itt már azonos a Szerellemmel, azaz Vénusz istennővel, s így a távolság a földi és az égi lény között már reménytelenül legyőzhetetlen. Az első négy versszak az eszményítés, a Vénusszal való azonosság fokozatos kibontása úgy, hogy a páratlan strófák sok-sok metaforája a szeretett kedves felülmúlhatatlan értékeit hangsúlyozza, a páros versszakok pedig az istennők közé emelt Júlia tökéletességét, isteni lényegét bizonyítja. Feltűnő poétikai jellegzetessége ennek az egységnek a gondolatrítmus alkalmazása, a mondatpárhuzamoknak egymást követő sorozata; ennek könnyen észrevehető jele, hogy egy-egy strófa sorai azonos szóval kezdődnek. A halmozásoknak érzelemerősítő hatásuk van. A következő három szakasz, az 5-7. versszak az eszményből fokozatosan vált át a valódi földi asszony szépségének csodálatába: valóságos főúri környezetben, mulatságban,

kecses tánca közben látjuk Júliát - közel a költőhöz, mégis elérhetetlen távolságban tőle. Az egyre gyorsuló mozgás: Júlia könnyed, sebes, mindenki ben csodálatot ébresztő tánca lelki indulatok, gyötrő szenvedélyek, háborgások kiváltója lesz. Az utolsó három versszak ezt a motívumot viszi tovább: a szerelem egyúttal kínokat is okoz. Alvilági iszonyatok járják át a verset, s a mű középpontjába most a költő kerül a maga elkárhozott állapotával. A 8. strófa teljes egészében egyetlen, részleteiben kibontott mitológiai, reneszánsz hasonlat az Alvilágban gyötrődő Titüoszról. Az utolsó szakasz epigrammatikus módon zárja le a költeményt az azonosság és a különbözőség kiemelésével: Júlia azonos a szerelemmel, csak erkölce különböz. A végkövetkeztetés levonása a kegyetlen Júliáról nem csupán humanista divatszólalom, hanem a költő tragédiájának valódi forrása is. A Lengyelországban 1590-91-ben írt Célia versek szerelmi költészetének csodálatos utójátékát alkotják: Balassi a maga költői fejlődésének újabb állomásához érkezett. Hiányoznak ezekből a versekből a nagy indulatok, érzelmi háborgások. Ehhez a szerelemhez nem kapcsolódott annyi lángolás, gyötrelem, annyi küzdelem és várakozó reménykedés. Az egyes költemények már csupán Célia szépségéről, a viszonzott szerelem csendes boldogságáról szólnak. A lírai mondanivaló szűkülésével párhuzamosan a versek terjedelme is csökken: a ciklus darabjainak többsége három Balassi strófából áll. A Célia-versek színesebbek, kimunkáltabbak, mint korábbi szerzeményei, a stílus szemléletesebb, elevebb; a rímalkotás is tökéletesebb, virtuózabb: a kezdetleges ragrímek egyre ritkábbak. Az egyrétűbb, megállapodottabb érzelmvilág újabb és újabb tolmácsolása a költőt a forma nagyobb tiszteltére, gondosabb csiszolására készíti. Ezekben a kései versekben a költői ötvösmunka, a kifinomult műgond, a játékos könnyedség, az érzéki hatásokra való törekvés az uralkodó. A mesterkélttség határát súroló formai tökély a késő reneszánsz költői törekvéseivel párhuzamos jelenség. Az egyik legszebb Célia vers egy háromstrófás kis műremek: KIBEN AZ KESERGŐ CÉLIÁRUL ÍR. Az öccsét - esetleg lányrokonát - szépen sirató Célia megjelenítő ábrázolását Balassi már az önállósult képek kifejezőerejére és szépségére bízta. A hasonlatok mennyiségileg is a vers szövegének nagyobb részét teszik ki, s a költő nem fűz hozzájuk megjegyzést. A leegyszerűsített, letisztult verskompozícióban a szimmetria reneszánsz törvényszerűsége érvényesül: az első és a harmadik versszak részletesen kibontott hasonlatai a fiát elvesztő fülemüléről és a félben metszett liliomról főként Célia keserű fájdalmát érzékeltetik, a közbezárt második szakasz hasonlata (a rózsát tisztára mosó harmat) viszont elsősorban a könnyei záporában még vonzóbbá váló asszony harmatos szépségében való gyönyörködést fejezi ki. A harmadik versszak szerkezete az előző kettőhöz viszonyítva megváltozik: Célia szépséges megrendültségét itt több hasonlat fejezi ki úgy, hogy körbeöleli a hasonlítottat. A verset záró kép (a tavasz harmatja) visszautal a második strófára, s így a költemény végső kicsengésében nem annyira a szeretett nő kétségbeesésére, sokkal inkább a sírásban felfrissülő szépségére esik a hangsúly. A vers lírai tartalma csupán ennyi: ámuló csodálkozás a szeretett és szerelmes asszonyon, akit egy kivételes állapot, a bánatos zokogás új oldalról világít meg, s még szebbé varázsol.

1589-ben a jó hírnevét elveszítette, mindenéből kifosztott Balassi Lengyelországba bujdosott. A búcsú, az emlékezés és a távlatot teremtő visszatekintés az ihletforrása ebben az évben keletkezett EGY KATONAÉNEK: IN LAUDEM CONFINIORUM (A végek dicséretére) c. versének. Balassi tulajdonképpen a 16. századi históriás énekek epikus anyagát olvasztja lírává, s emeli fel a tudós reneszánsz költészet szintjére. A korabeli európai humanista poézisben az effajta vitézi ének ismeretlen volt, csak a mi irodalmunkban lett, lehetett lírai témává a hazáért és a kereszténységért vívott önfeláldozó harc. Az emlékek idézése kiostálta múltjából mindazt, ami szenny, bűn vagy szégyellni való volt, s a jelen szomorúságával szemben felragyogtatta élete valóban múlhatatlan értékeit. A költő katonai-vitézi erényeit senki sem vonhatta kétségbe: emléket állíthatott Egernek, a vitézi életforma már eltűnő hőskorának s önmagának is. A vers felépítésében a mellé- és főlérendeltség, a harmónia és a szimmetria reneszánsz rendje, törvényszerűsége érvényesül, s uralkodó szerkesztési elve a hármas szám. Balassi-strófában íródott, azaz a három sorból szerkesztett versszak minden sora a belső rímek által három egységre tagolódik, emellett a vers is háromszor három, tehát kilenc strófából áll. Az Egy katonaeinek hárompillérű verskompozíció, s ez a három pillér az 1., 5. és a 9. strófa. Az első vsz. felkes kérdése önmagában rejti a választ is: a végvári életformánál nincs szebb dolog a világon. A felkiáltásszerű szónoki kérdés elsősorban a természet harmonikus, egyetemes szépségével érvel a végek élete mellett, felsorakoztatva mindazt, amit a kikelet értéként az embernek nyújtani tud. A költemény címzettjei a vitézek: nemcsak róluk, hozzájuk is szól a vers. A következő szerkezeti egység - három versszak - az első strófa ujjongó állítását igazolja, részletezi. Mozgalmas képek sorozatában jeleníti meg a végvári vitézek életének mozzanatait: a harci kedvet, a portyára készülést, az ellenség elé vonulást, éjszakai ütközetet, párviadalokat, majd a csata elmúltával a letáborozást és az elnyugvást. Nem titkolja a vitézi élet férfias keménységét és veszélyességét, sőt azt sugallják ezek a képek, hogy éppen ezekkel együtt, ezekért is szép a végek élete. A mindennapoknak ez a nehéz, próbára tevő kockázata szépen beilleszkedik a nagy természet egyetemes harmóniájába. S éppen ezt a mozzanatot fejleszti tovább, emeli magasabb szintre az 5. versszak, a második pillér. Itt a részleteket elhagyva, azok fölé emelkedve, a katonaeletet a kor legmagasabb eszményének rangjára emeli. Balassi tudatos szerkesztő művészetére vall, hogy szerkezetileg a vers középpontjába helyezi ezt a strófát, melyben az ellenséget kereső, a halál kockázatát is vállaló vitézek erkölcsi nagyságát hirdeti: Emberségről példát, vitézségről formát mindenkinek ők adnak. Emberség és vitézség a 16. századi magyar humanista világnézetnek ezek az erkölcsi értékei - Balassi szemében a végek vitézeinek jellemző tulajdonságai. A szép tisztesség és a humanista hírnév övezi a katonákat, hiszen harcuk egyszerre jelenti az édes haza és a kereszténység védelmét. Balassi fedezi fel a hazáért vívott küzdelem erkölcsi szépségét, amely szintén hozzátartozott - legalábbis nálunk és akkor - a reneszánsz emberi teljességhez. Így avatja a végvári katonákat a reneszánsz kor legigazabb képviselőivé. A következő nagyobb szerkezeti egység újra három szakaszból áll. Ismét mozzanatos képek peregnek előttünk a katonaeletből: a színhely, a szereplők és az események is hasonlóak az előzőekhez, de már más szinten térnek vissza, s átszínezi őket a mindent hátrahagyás -nak, egy magasabb célért az élet egyéb szépségeiről való lemondásnak gyászosabb hangulata. A korábban felvillanó képekben a kockázatos jelzése ellenére ennek az életnek inkább a hetykesége, férfiasága uralkodott, az újabb képsorban viszont már az árnyoldalai kerülnek előtérbe: éhség,

szomjúság, nagy hévség , véresen, sebekben halva sokan fekszenek . Különösen szembetűnő a hangulati-tartalmi ellentét a 4. és a 8. versszak záró soraiban. Ott a nyugszik reggel, hol virradt kifejezés még csak a csataviselés utáni elnyugvást, erőt gyűjtő pihenést jelenti, itt a halva sokan fekszenek pedig már az örök elnyugvást, a hősi halált tudatják. Csillogás, tavaszi verőfény övezi a törökellenes harcokat, de ennek az életnek természetes és előbb-utóbb szükségszerűen bekövetkező végső állomása a hősi halál. De éppen ez, a szép tisztességért a palotát, mulatást, sőt még az életet is hátrahagyó, önfeláldozó sors teszi oly dicséretessé a végbeliek példáját. A harmadik pillér , a verset lezáró 9. strófa elragadtató felkiáltással zengi az ifjú vitézeknek megvalósult hírnevét, örök dicsőségét. Ez a nagy erejű érzelmi kitörés egyszerre válasz is a két, hangulatilag eltérő képsorozatra. Az utolsó sorban már a búcsúzó költő fájdalmas rezignációval kíván áldást és hadi szerencsét a végek katonáinak. Balassi Bálint költői hagyatékáról a Balassa-kódex megtalálásáig a tudós világ alig tudott valamit, de minden ismert vagy ismeretlen nevű költő, aki a következő két évszázadban szerelmes, vitézi vagy istenes verset írt, akarva-akaratlanul őt utánozta, hatása alól senki sem szabadulhatott. Ez a roppant méretű utóélet is költői nagyságának, művészi zsenialitásának bizonyítéka.